

УЗОР У ИСТРАЖИВАЊУ КЊИЖЕВНОГ ЛЕКСИЧКОГ ФОНДА

(Наташа Вуловић, *Лексика у приповеткама*
Лазе К. Лазаревића, Монографије 8, Београд:
Институт за српски језик САНУ, 2010, 266 стр.)

Проучавању језика писаца мора се прићи комплексно и обухватити сви нивои реализације језика, јер је то значајно како за дескрипцију једног језика, тако и за познавање његових развојних тенденција, али и стваралачких потенцијала. Интересовање за особености језичког израза Лазе К. Лазаревића није ново. Његов књижевни опус био је са разних аспеката у фокусу лингвистичких анализа, што је разумљиво, с обзиром на место које стваралаштво овог писца имало у формирању модерног језичког израза на вуковској основици. Стилско-језичким карактеристикама Лазаревићевих приповедака пажња је посвећена у студији Берислава М. Николића, *Књижевници и језик*, Београд, 1967, затим је синтаксичке односе у језику Лазаревићеве прозе детаљно обрадио Живојин Станојчић у две опсежне студије *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића*, I, Београд, 1973. и *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића*, II, Београд, 1980, док је његов језички корпус лексикографски представљен у књизи Браниславе Јелић, *Речник приповедака Лазе Лазаревића*, Нови Сад, 2008, кроз дескриптивни, фреквенцијски и конкорданцијски речник.

Најновија студија о језику овог писца аутора Наташе Вуловић, сарадника Института за српски језик САНУ, за свој предмет има анализу лексике у приповеткама Лазе К. Лазаревића. Приступ теми је лексиколошко-лексикографски, а студија је дводелна, иако није на тај начин и експлицитно формално сегментирана. Ауторка најпре даје опис и класификацију лексике по различитим критеријумима, а потом, у виду речника, са одговарајућим примерима, своју студију употпуњује и поткрепљује „лексикографском обрадом необичних, мање познатих и карактеристичних речи, значења и израза“ (12).

Поглавље *Увод* (9–14) има следеће поднасловe: *Уводне напомене* (9–13), *Предмет и циљ истраживања* (13) и *Методe рада и принципи класификације* (14). Њиме се поставља темељ спроведене анализе. На овим странама ауторка подсећа и на приповедачки опус Лазе Лазаревића и улогу коју је имао у формирању тзв. београдског стила. Своје опредељење за овај језички слој она образлаже тиме што би овакав приступ представљао „додатак формирању комплетне слике о његовом језичком изразу, нормативности, стилским карактеристикама, а пре свега лексичким одликама“ (12).

Централно поглавље лексиколошког дела књиге, свакако, представља поглавље *Раслојавање лексике* (15–42). Како је ауторка у *Уводу* на стр. 14 најавила, у њему је представљена и класификована карактеристична лексика из пищевог општег лексичког фонда са становишта савременог стандардног језика. У анализи је показала изузетан ниво познавања теоријских приступа и досадашњег проучавања у области лексикологије и лексикографије, што јој је, сигурно, омогућило да направи прегледну концепцију у оваквом приступу у коме је било потребно посматрати целокупан лексички фонд.

Најпре, Н. Вуловић посматра типове експресивне лексике (*Експресивна лексика* (15–21) – *Деминутиви* (17–18), *Аугментативи* (18–19), *Хипокористичи* (19–20) и *Пејоративи* (20–21)) и сагледава њихову заступљеност, однос и улогу у тексту, те закључује: „Преглед експресивне лексике приповедака Лазе Лазаревића указује на преовладавање деминутива и хипокористика над аугментативима и пејоративима, тј. превагу позитивних експресива над негативним. Ова карактеристика Лазаревићевог стила може се тумачити потребом и жељом писца да ослика идиличне односе и у том светлу прикаже своје ликове, али и као одраз његове благе и толерантне природе“ (21).

У одељку *Друштвено-историјски раслојена лексика* (22–26) применом овог принципа издвајају се и тумаче следеће групе лексема под насловима: *Застарела лексика* (22), *Историзми* (22–23), *Архаизми* (23–25) и *Старокњижевне речи* (25–26). Овај је слој врло драгоцен јер представља сведочанство о различитим ентитетима духовне и материјалне културе које писац у својим приповеткама приказује.

Покрајински и дијалекатски обележене речи и изрази или покрајинска значења немаркираних лексема (нпр., *допадати се* 'изгледати, чинити се') представљене су и образложене у делу *Територијално раслојавање лексике* (26–28). Када је реч о територијалној диференцијацији лексичких реалија, занимљиво је да се у језику овог писца срећу и лексеме које би се са становишта данашњег говорника српског језика¹ могле сматрати кроатизмима: *врућица*, *кат*, *пухати*, *тисућа* итд. Неке од њих представљају фонетске варијанте типа:

¹ По ауторкиној процени, оне би „данас вероватно биле квалификоване као хрватске од стране просечног, млађег читаоца у Србији“ (27).

кухар², Маџар, милијун итд., али се срећу и лексеме које су морфолошки карактеристичне за некадашњу западну варијанту: *система*, *уступка* итд.

У поглављу *Функционално раслојавање лексике* (28–35) разматрају се лексеме с обзиром на сферу њихове употребе у некој области људске делатности, у професионалном, радном, духовном и другом ангажовању. Лексика грчко-римског порекла која је незаобилазна у језику интелектуалаца (*апсолутан*, *геније*, *морал*, *скептик*, *фантазија* итд.), садашњег, али и ондашњег времена обрађена је у одељку *Цивилизацијска лексика* (29–30). С обзиром на Лазаревићево образовање, не чуди чињеница да је под насловом *Терминолошка лексика* (30) на списку највећи број медицинских термина. Слика друштвеног уређења и климе приказиваног времена у овим приповеткама може се реконструисати на основу лексема сврстаних у одељцима *Административно-правна и друштвено-политичка лексика* (30–31), *Војна лексика* (31) и *Црквена лексика* (31). Прилог сагледавању друштвено-историјског и културног контекста даје и лексика у делу *Тематске групе речи* (32–35). Како би се приказало обиље језичког материјала, овде су издвојене лексеме везане за различите сегменте човековог живота и активности: сточарство и земљорадња; покућство, занати и занимања; породична и родбинска лексика; коњарство; одећа, обућа и накит; кулинарство; фолклор; школа и образовање; новац; мере; игре; рибарство и пловидба; музички инструменти. На основу презентоване лексике, ауторка извучи закључак о томе да је у Лазаревићево време доминантан турски утицај на народни живот, али да се нови цивилизацијски појмови шире посредством немачког утицаја и језика.

У поглављу *Позајмљенице* (35–42) Н. Вуловић је разматрала из којих је извора, односно из којих језика аутор богатио свој лексички фонд. На првом месту су свакако речи из турског (и персијских језика) (*Турцизми* (36–37)), наравно, као последица друштвено-историјских прилика. Међутим, значајан удео имају и речи из других језика, нарочито у приповеткама чији су протагонисти интелектуалци, те се у оквиру овог поглавља нижу поднаслови *Латинизми* (37–38), *Галицизми* (38), *Грцизми* (38–39), *Германизми* (39), *Италијанизми* (39–40), *Мађаризми* (40), *Русизми* (40–41) и *Англицизми* (41–42).

Део *Неке фонетско-морфолошке карактеристике Лазаревићеве лексике* (43–47) обрађује граматичке одлике лексике ових приповедака, што је веома значајно за праћење појединих развојних језичких тенденција и поређење са савременим стањем. Оно што је било сасвим уобичајено за Лазаревићев језик данас се може сматрати скрајнутим, застарелим, дијалекатским или неправилним. Илустрације ради навешћемо неке граматичке особености. У његовом

² Њихову употребу (пored облика са *в*) ауторка објашњава тежњом писца да, по Вуковој препоруци, пише *х* тамо где му је по етимологији место, иако га у говору Лазаревићевог краја није било (28).

опусу потврђене су само форме типа *изићи*; затим (тада) дублетне форме са *ф* и *в*, као *вес* и *фес*, *кафа* и *кава*, *телеграф* и *телеграв*; примећена је нестабилна употреба фонеме *ј*, рецимо, јавља се у групи *-ио*: *фијока*, у иницијалној позицији *јексер*, а изостаје код придева на *-ијски*: *авлиски* или код деминутива од именица на *-ија*: *кутица* итд. Од морфолошких особености издваја се нестабилизована деклинација двосложних хипокористика и властитих мушких имена са консонантском основом и номинативом на *-о* и *-е*, која иде по првој врсти, али и по трећој; род именица *качкета*, *олуј* и сл., који се не подудара са данашњим; затим дублетни облици датива једине личне заменице за треће лице женског рода *њојзи* и *њој*; архаични облик генитива множине заменица *каквијех*, *таквијех*; доминација суфикса *-овати* и *-исати* над суфиксом *-ирати*: *аранжовати*, *диктовати*, *потенцисати*, *философисати* итд.

На основу анализираних лексичког материјала, као и на основу свог лексикографског искуства, Н. Вуловић у делу *О критеријуму избора лексике* (48–51) образлаже принципе на којима је засновала избор одредница, с обзиром на то да је речник писаца специјализована врста речника и да би он требало да донесе карактеристичну и карактеристично употребљену лексичку из датог корпуса. Дакле, он је селективан и обухватиће оне лексеме и значења појединих лексема које су маркиране по разним основама са становишта савременог српског језика, не само са значењског већ и са формалног аспекта. Иначе, како у одељку *Лексикографска обрада речи* (50–51) каже, држала се принципа методологије израде *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

Сумирање резултата анализе износи се у делу *Закључак* (52–54).

Друга, вишеструко већа целина ове књиге је *Речник* (55–256), на чијем почетку стоје *Скраћенице назива приповедака* на 57, а *Техничке и лексикографске скраћенице* на стр. 58–60. Изузимајући неколико техничких скраћеница (И., Изр., исп.) и квалификатора за граматичка обележја лексема (везн., ж, зб., ијек., м, мн., непром., несвр., одр., предл., прид., прил., речца, с, свр., трен., трп. пр., узв., уз. повр., уч.), заступљен је велики број квалификатора којима се прецизира ком функционалном стилу или жанру (адм., вој., песн., правн., правосл., разг. итд.), тематском (кув.) или терминолошком (бот., зоол., мед., муз., фарм.) слоју нека реч припада, означава се њена временска и територијална припадност (заст., ист., дијал. покр.), стилска вредност (аугм., дем., експр., ир., пеј., погрд., презр., фам., хип. итд.), порекло (грч., енгл., итал., лат., мађ., нем., перс., рус., тур., фр.), нормативна вредност (варв., ков., нар., некњ.) итд., а све у складу са анализом у претходном делу.

Такође, ауторка је упоређивала употребу и заступљеност ових лексема у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и *Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске*, тако да је обележила лек-

семе и значења која нису обухваћена овим речницима, као и непрецизно и погрешно дефинисане семантичке реализације одређених речи. Постојећим дескриптивним речницима нису обухваћене следеће лексеме и изрази:

а) *апелирати* 'оперисати', *бабетина* 'стара чворновата цепаница', *бан-кротски* 'који одражава губитак, губитнички, поражавајући', *благодарити се* 'захвалити се, захваљивати се', *дегенерисан* 'назадан, психички изопачен, перверзан', *загалачати* 'заголицати', *јевропски* 'на европски начин, европски', *наваличан* 'нападан', *некоординован* 'који је без потребне координације, неу-склађен, неповезан', *снурати се* 'парати се, одмотавати се', *сондисати* 'лукаво, опрезно навести, наводити некога да каже шта мисли, испитати, сондирати', *табарак* 'буре са водом за расхлађивање и кондензацију алкохолне паре при печењу ракије, табарка', *театор* 'позориште, театар; позоришна представа', *ћерћелија* 'платно од конопље, без', *утолегнут* 'удубљен, улегнут', *фармазон* 'члан, припадник масонског покрета, слободни зидар', *циркумскриптан* 'у облику круга, округао', *черембабице* 'носећи некога за руке и ноге', *Черкез* 'припадник народа са Кавказа који се у другој половини XIX века, након пораза у борби са Русима, масовно населио у крајеве под турском влашћу', *чкаљка* 'врста сличуге, клизаљка' итд.

б) *апостола*³ му његова 'псовка', *стајати у власти* 'имати право, бити овлашћен, надлежан', *моја глава цареву плаћа* 'у заклетви кад неко каже да ће нешто учинити, макар главу изгубио', (ни) *за грош* 'нимало, никако', *за дуго и на много* 'при изражавању добрих жеља: још дуго година', *ћутати да се чује како муча вечера* 'сасвим ћутати (када влада тајац, потпуна, мукла тишина)', у *исти пар* 'у истом тренутку, у исти мах, истовремено', у *овај пар* 'у овом тренутку, овог часа, сада', у *тај пар* 'у том тренутку, у тај час, тада', *да(ва)ти (себи) рачун* 'објаснити, објашњавати (себи) своје поступке, преузети, преузимати одговорност за своје понашање', *пречистити рачуне* с неким 'рашчистити, разрешити нејасне, неодређене односе с неким', *роткве!* 'разг. када се нешто пориче или се изражава неверица у нешто: уопште није тако, никако', *севан је* 'добро је, корисно је, ваља', *окишта соба* 'просторија у којој се окупљају станари куће и примају гости, дневна соба, салон', *на спасеније* у здравици 'за спас душе', *изигравати театор* 'с понашати глумце у позоришту, позоришној представи, глумити као на позорници', *од часа час* 'сместа, одмах; истог тренутка, зачас, врло брзо', *по час* 'с заки час, често, повремено, понекад' итд.

Двема звездицама у речнику обележене су оне семантичке реализације појединих лексема које два наведена речника не издвајају, као:

а) *забрекнути* 'постати снажан, добити снагу', *затећи се* 'настати, постати, створити се', *издавати* 'откривати нечији карактер, порекло и сл.,

³ Подвучена је она реч под којом је дат израз.

одавати', *императивно* 'јачо, снажно', *јавити се* 'представити се као кандидат за женидбу', *ласно* 'кад се указује на повољан исход, последице неке радње, добро', *маневра* 'покрет, гест којим се нешто показује, даје на знање некоме', *накиселити* '(лице) мрштећи се изразити несвиђање, гађење, одвратност', *пансионат* 'кућа у којој се могу изнајмити стан и храна', *повечерати* 'узети само мало од вечере, на брзину нешто појести за вечеру', *погдешто* 'понекад, покаткад, повремено', *подмигљив* 'који се подсмева, који исмева некога, подсмешљив, циничан', *подушивати* 'стишавати, пригушивати', *подушити* 'стишати, пригушити', *помрчити* 'помутити се, помрачити се, изгубити се (о свести)', *поносити* 'савијати, повијати (о ветру)', *превећ* 'одвише, превише, претерано', *претурати* 'преметати, вртети (нпр. зрна бројанице у руци)' и 'фиг. интензивно, дубоко мислити о нечему, размишљати', *претурити* 'преживети, премашити неко време, прегурати', *придавати* 'све јаче, жешће свирати правећи слављеничку атмосферу', *приписати* 'написати рецепт, преписати (лекове)', *споразумљење* 'споразумевање (са говорником другог језика)', *ударати* 'снажно, јачо исијавати (о светлости)', *ударити* 'нагло, јачо избити (о диму)', *филозофисати* 'размишљати уопште, умовати, филозофирати', *фосфораст* 'који емитује фосфор, фосфороцентан (о светлости)', *фучија* 'дугуласта дрвена направа, кутија', *црнити* 'чинити да се о некоме створи неповољно, лоше, ружно мишљење, брукати, срамотити, оцрњивати', *церица* 'особа која представља терет, напаст, која је захтевна, досадна', *шара* 'шарка на вратима' итд.

б) *није вајде* 'не вреди, нема сврхе, узалудно је говорити о нечему', *дахнути душом* 'осетити олакшање' итд.

Ауторкина студиозност, аналитичност и прецизност огледа се и у модификацији постојећих дефиниција следећих лексема:

диферентан 'различит од уобичајеног, формалног, неизвестан' (уз одговарајући пример у РСАНУ стоји непрецизна дефиниција 'који је значајан, који није индиферентан'); *непорачујен* 'који је учињен без довољно размишљања, непромишљен, брзоплет, неразборит' (у РСАНУ упућено је на *непорачунат*, али тамошње дефиниције не одговарају оваквој употреби, тј. значењу); *прегртати* 'окретати на другу страну, превртати (шишарке да се суше)' (у РМС се упућује на *претргнути*, чије се дефиниције семантичких реализација не односе на овај пример); *прохин* 'од којег се прави проја, пројин, кукурузни' (не *пројин* 'који је од проје', како је у РМС); *срцада* 'простирака или прекривач од грубог ткања са петљама (обично у виду различитих шара)' (у РМС је упућено на *сецаду* у значењу 'простирач на коме муслимани клањају намаз') итд.

На крају књиге налазе се *Цитирана литература и извори* (257–262) и резиме на енглеском и руском језику — *Lexis in Laza Lazarević's Short Stories*

(Summary) (263–264) и *Лексика в рассказах Лазы К. Лазаревича* (Резюме) (265–266).

Овом студијом ауторка је приказала велику раслојеност, а самим тим и богатство лексике која покрива различите сфере духовног и материјалног живота, како припадника патријархалне задруге, тако и оновременог интелектуалца. Концепцијом, приступом и стилем књига се може поставити као узор у истраживању лексичког фонда других књижевних стваралаца. Поред истакнутих квалитета и вредности ове монографије, мора се истаћи и то да се она мора консултовати, односно да мора служити као контролни корпус приликом израде речника, како дескриптивних, тако и школских, а нарочито речника мање познатих речи који прате текстове Лазе К. Лазаревића.

Марина Снасојевић